

Розділ I
КОРОЛЕВА В КОЛИСЦІ
1542—1548 роки

Марії Стюарт лише шість днів, як вона стає королевою Шотландії, бо вже з самого малку справджується закон її життя: отримувати все від долі занадто рано і без усвідомленої радості. Похмурого грудневого дня 1542 року, коли вона народилася в замку Лінлітгоу, в сусідньому замку Фолкленд лежав на смертному одрі Яків V, її батько, що мав лише тридцять один рік, але був зламаний життям, утомлений від корони і боротьби. Він був сміливим чоловіком із лицарськими манерами і попервах мав ясний розум, палко шанував мистецтва і жінок, тішився народною довірою; він часто, переодягнувшись, щоб його не впізнавали, ходив на свята в села, танцював і жартував із селянами, а чимало шотландських пісень та балад, які він написав, ще довго жили в пам'яті рідного краю. Але цей нещасний нащадок нещасного роду народився несамовитої доби, в непокірній країні, тож йому від самого початку судилася трагічна доля. Генріх VIII, сусідній король, тиснув, щоб він запровадив Реформацію, але Яків V зберігав вірність церкві, натомість шотландське дворянство, завжди схильне створювати труднощі своєму володареві, одразу скористалося незгодою і ненастанно втягувало цього веселого та миролюбного чоловіка всупереч його волі в неспокій і війну. Ще чотири роки тому, коли Яків V сватався до Марії де Гіз, він виразно зобразив свою лиху долю: що означає бути змушеним утверджуватись як король супроти того затятого і пожадливого гурту. «Мадам, — писав він у своєму приголомшливо щирому

проханні про руку, — мені виповнилося лише двадцять сім років, а життя пригнічує мене не менше, ніж моя корона... Змалку сирота, я був в'язнем честолюбного дворянства; могутній дім Дугласів довго тримав мене в рабстві, тож я ненавиджу це прізвище і будь-яку згадку про нього. Арчібальд, граф Енгес, Джордж, його брат, і всі його вигнані родичі ненастанно нацьковували на нас короля Англії, в моїй державі немає жодного дворянина, що не був би спокушений його обіцянками або підкуплений його грішми. Немає ніякої безпеки для моєї особи, жодної запоруки утвердження моєї волі й справедливих законів. Це все лякає мене, Мадам, і я сподіваюся від Вас сили й поради. Без грошей, обмежений тільки допомогою, яку я отримую від Франції, або завдяки незначним пожертвам мого багатого духівництва, я намагаюся прикрасити свої замки, підтримувати фортеці й будувати кораблі. Проте мої барони вважають короля, який справді прагне бути королем, за нестерпного суперника. Незважаючи на дружбу короля Франції та підтримку його військ і незважаючи на прихильність мого народу, я боюся, що не зможу здобути вирішальної перемоги над своїми баронами. Я б подолав усі труднощі, щоб прочистити для моєї країни шлях справедливості та спокою, і, можливо, досяг би своєї мети, якби дворянство моєї країни було саме. Проте англійський король невтомно сіє чвари між дворянством і мною, а ересі, які він запровадив у моїй державі, нищівно й далі пожирають геть усе аж до церковних кіл і народу. Моя сила і сила моїх предків здавна спиралася тільки на жителів міст і на церкву, тож я змушений запитувати себе: чи надовго ще вистачить їй?»

Усе лихо, яке король передбачив у цьому листі Кассандри, справдилося, і навіть ще тяжчі нещастя спіткали його. Обидва сини, яких подарувала йому Марія де Гіз, померли в колісці, тож Яків V у своїй найкращій чоловічій літній бачив, що він досі не має спадкоємця корони, яка рік у рік дедалі болючіше стискала йому чоло. Зрештою шотландські барони втягнули Якова V всупереч його волі у війну з могутньою Англією, а потім вирішальної миті зрадливо кинули його напризволяще. Під Солвей-Мос Шотландія не тільки програла битву, а й утратила честь: власне, навіть не почавши по-справжньому бою, війська, позбавлені проводирів, не маючи своїх клано-

вих ватажків, жалюгідно розбіглися, тоді як сам король, що загалом був сповнений усіх лицарських чеснот, тієї вирішальної миті давно вже боровся не з чужоземними ворогами, а зі своєю смертю. Знесилений, він лежав у гарячці в замку Фолкленд, наситившись марною боротьбою, обтяжливим життям.

Коли того тьмяного зимового дня, 9 грудня 1542 року, туман насідав на вікна, у двері постукав посланець. Немічному, вмирущому чоловікові він повідомив, що в нього народилася донька, спадкоємиця. Але виснажена душа Якова V вже не має сили для надії та радості. Чому не син, чому не спадкоємець? Приречений на смерть бачить в усьому тільки ще більше нещастя, трагедію і загибель. Розчаровано відповідає: «Від жінки нам дісталася корона, з жінкою вона й зникне». Це похмуре пророцтво було водночас і його останнім словом. Потім Яків V тільки зітхнув, відвернувся в ліжку до стіни й не відповідав на жодне запитання. Через кілька днів короля поховали, і Марія Стюарт, ще, власне, не розплющивши очей, щоб бачити життя, стала спадкоємицею його королівства.

Але ця спадщина — бути Стюарт і королевою Шотландії — двічі сумнівна, бо ще жоден Стюарт на тому троні не мав щастя і не сидів довго. Двох королів, Якова I і Якова III, вбили, двоє, Яків II і Яків IV, загинули на бойовищі, а двох їхніх нащадків, цю невинну дитину і Карла I, онука її крові, спіткала ще жорстокіша доля: ешафот. Жодному з цих Атрідів не судилося прожити до розквіту літ, жоден не мав легкого щастя і щасливої зорі. Стюарти завжди були змушені боротися проти зовнішніх ворогів, проти ворогів у країні й проти самих себе, завжди навколо них і в них панував неспокій. Неспокійною, як і вони самі, була й країна, і найбільш невірними їм були саме ті, хто мав би бути найвірнішим: лорди і барони, це темне й могутнє, несамовите й нестримне, пожадливе й задержувате, вперте й несхитне лицарство, — *“un pays barbare et une gent brutelle”*, — як дратливо нарікав Ронсар, поет, закинутий у той туманний край. Ті абсолютні кланові ватажки, що й самі були дрібними королями в своїх маєтках і замках, владно, немов

¹ «Краї варварський і люд брутальний» (фр.).

худобу на забій, гнали отари селян і пастухів на свої споконвічні дрібні війни та в грабіжницькі наїзди, не знали, крім війни, ніякої іншої радості існування, борня була насолодою для них, заздрість — стимулом, жадова влади — головною думкою їхнього життя. «Гроші й вигода, — писав французький посол, — єдині сирени, до яких дослухаються шотландські лорди. Прагнути проповідувати їм про обов'язок щодо володарів, честь, справедливість, чесноту означає лише смішити їх». Подібні до італійських кондотьєрів у своїй аморальній задержаності й зажерливості, тільки, на відміну від них, неосвічені та нестримніші в своїх інстинктах, вони ненастанно підбурюють і сперечаються за першість і верховенство: всі ті давні могутні клани Гордонів, Гамільтонів, Арранів, Мейтлендів, Кроуфордів, Ліндсеїв, Ленноксів і Аргайлів. Вони то гуртуються одні проти одних у багаторічній ворожнечі, то присягають, даючи врочисті зобов'язання, в короткочасній вірності, щоб ударити разом на когось третього, завжди збиваються в гурти і зграї, але жоден з них не має внутрішньої прихильності до жодного, і кожен, дарма що споріднений та пов'язаний із кожним, — однаково його нещадний заздрісник і ворог. У їхніх диких душах і далі живе, непорушене, щось поганське і варварське, байдуже, називають вони себе протестантами чи католиками, — залежно від того, де прагнуть здобути вигоду, — бо насправді всі вони — онуки Макбета і Макдуфа, криваві тани, яких так рельєфно зобразив Шекспір.

Тільки з одного приводу вся ця неприборкувана, заздрісна зграя одразу набуває єдності: завжди лише тоді, коли треба присадити спільного володаря, свого короля, послух якому їм не менш нестерпний, ніж вірність йому — невідома. Якщо ця *"parcel of rascals"*¹, як затаврував їх Бернс, шотландець із правіку, взагалі ще терпить примарну королівську владу над своїми замками і маєтками, то тільки через міжкланові ревності. Гордони тільки тому лишають корону Стюартам, щоб вона не дісталася Гамільтонам, а Гамільтони — через заздрість Гордонам. Але лихо, коли король Шотландії справді наважиться бодай раз бути володарем і накинути країні дисципліну й порядок, коли король, наділений ще пер-

¹ «Зграя негідників» (англ.).